

MASARYKOVA UNIVERZITA
PEDAGOGICKÁ FAKULTA
KATEDRA FYZIKY, CHEMIE A ODBORNÉHO
VZDĚLÁVÁNÍ

Triáda železa

Anorganická chemie 2

Triáda železa

Prvek	Značka	Kdo ho objevil	Rok objevení	Protonové číslo	Běžná oxidační čísla
Železo	Fe	neznáme	4480 př. n. l.	26	+2, +3
Kobalt	Co	Georg Brandt	1735	27	+2, +3
Nikl	Ni	Axel Fredrik Cronstedt	1751	28	+2, +3

Prvky triády železa mají kovový charakter vazby. Jsou obtížně tavitelné, málo těkavé, mají vysoké body tání a varu a poměrně malý molární objem. Ve sloučeninách vykazují proměnné oxidační stavy. Jsou typickými představiteli přechodných kovů.

Žádný z trojice prvků není schopen dosáhnout maximálního oxidačního stavu, který vyplývá z postavení v osmé skupině.

Sloučeniny těchto kovů jsou vesměs kovalentní, barevné, v řadě případů obsahují nepárové elektrony a proto jsou paramagnetické.

Atomy železa, kobaltu a niklu v kladném oxidačním stavu mají sklony vytvářet velmi stálé komplexní částice. V přírodě se tyto prvky vyskytují kumulované v ložiskách, takže jsou dobře dostupné. Nejvíce rozšířené je železo, poté nikl a nejméně dostupný je kobalt. Je známý velký technický význam těchto kovů, obzvláště železa.

Železo

Železo je (po kyslíku, křemíku a hliníku) čtvrtým nejrozšířenějším prvkem v zemské kůře (6,2 %).

Vzhledem ke stabilitě jeho jader je značně rozšířeno i ve vesmíru.

Železo má oxidační stavy II a III. U oxidačního stavu II tvoří sice stálé sloučeniny, které ale snadno podléhají oxidaci vzdušným kyslíkem. U komplexních částic se středovými atomy Fe^{III} je tomu naopak. Tyto sloučeniny jsou silná oxidovadla, takže se ochotně redukují na stálější komplexy Fe^{II} .

Čisté železo je měkký, kujný kov a je feromagnetické. Železo není ušlechtilý kov a v kyselinách se rozpouští za vývoje vodíku a železnatých solí. Železité soli se tvoří v přítomnosti kyslíku nebo při rozpuštění v oxidujících kyselinách.

Železo na vzduchu podléhá působení vzdušného kyslíku a vlhkosti a rezaví.

Výroba železa

Železo se vyrábí spalováním železných rud ve vysoké peci. Výroba železa probíhá za vysokých teplot (až 1800 °C), proto musí být pec zevnitř vyzděna žáruvzdorným materiálem. Vysoká pec pracuje nepřetržitě několik let. Shora se do ní zavází železná ruda, koks a struskotvorné přísady. Zdola se vhání predehřátý vzduch obohacený kyslíkem.

Výroba železa probíhá ve dvou fázích:

1. Spalování koksu: $C + O_2 \rightarrow CO_2$
 $CO_2 + C \rightarrow 2 CO$
2. Redukce železa oxidem uhelnatým nebo přímo uhlíkem:
 $3 CO + Fe_2O_3 \rightarrow 2 Fe + 3 CO_2$
 $3 C + Fe_2O_3 \rightarrow 2 Fe + 3 CO$

Sloučeniny železa

S kyslíkem - oxidy (FeO , Fe_2O_3)
- hydroxidy ($Fe(OH)_2$, $Fe(OH)_3$)

S halogeny - halogenidy ($FeCl_3$)

Se sírou - sulfidy (FeS , FeS_2)

S dusíkem - nitridy (Fe_2N , Fe_4N)

S uhlíkem - karbidy (Fe_3C – karbid železa)

Železo v oxidačních stavech II a III velmi ochotně vytváří komplexní sloučeniny. V komplexních sloučeninách jsou nejběžnější oktaedrické komplexy s koordinačním číslem 6. Komplexními sloučeninami železa jsou také látky, které mají nesmírně významné uplatnění v živé hmotě – krevní barvivo hemoglobin.

Jsou známy dva jednoduché oxidy železa – oxid železnatý FeO a oxid železitý Fe_2O_3 a jeden smíšený oxid železnato-železitý Fe_3O_4 . Oxid železnatý FeO je bazičtější než oxid železitý Fe_2O_3 . V kyselinách se dobře rozpouští za vzniku solí železnatých, pokud není v přítomnosti vzdušný kyslík, který by je velmi rychle zoxidoval na soli železité.

Některé sloučeniny železnaté Fe^{2+}

Síran železnatý $FeSO_4$. Heptahydrát síranu železnatého $FeSO_4 \cdot 7H_2O$ je známý pod triviálním názvem zelená skalice.

Oxid železnatý FeO je černá práškovitá hmota. Je stálý jen nad teplotou $575\text{ }^\circ\text{C}$, pod touto teplotou se rozkládá na železo a oxid železnato-železitý.

Hydroxid železnatý $Fe(OH)_2$ je bílá vločkovitá sraženina, nerozpustná ve vodě. Rychle pohlcuje kyslík a přechází přes zelenou barvu až do hněda. Tento barevný pochod je způsoben oxidací hydroxidu železnatého na hydrát oxidu železitého.

Sulfid železnatý FeS je nerozpustný ve vodě. V čistém stavu je to červeno- hnědá práškovitá látka, pokud se připravuje zahříváním železa se sírou. Pokud se připravuje srážením roztoků železnatých solí roztokem alkalického sulfidu, tak je to černá práškovitá látka.

Fluorid železnatý FeF_2 je bílá, ve vodě dobře rozpustná krystalická látka.

Chlorid železnatý $FeCl_2$ je v bezvodém stavu světle žlutá krystalická látka, v hydratované formě má modrozelenou barvu.

Některé sloučeniny železité Fe³⁺

Oxid železitý Fe₂O₃ je červenohnědý prášek, nerozpustný ve vodě. V přírodě se vyskytuje jako nerost hematit a v hydratované podobě jako nerost limonit. V laboratoři se připravuje žíháním hydroxidu železitého.

Oxid železnato-železitý Fe₃O₄ je černý, ve vodě, hydroxidech a kyselinách nerozpustný prášek, který se v přírodě vyskytuje jako magnetit. Slouží jako surovina pro výrobu pigmentů červené až hnědé barvy.

Dusičnan železitý Fe(NO₃)₃ je v hydratované podobě bezbarvá krystalická látka, velmi dobře rozpustná ve vodě.

Síran železitý Fe₂(SO₄)₃ je v bezvodém stav bílý prášek a v podobě hydratované soli je to bílá krystalická látka, dobře rozpustná ve vodě.

Komplexní sloučeniny železa

Hexakvanoželeznatan draselný - K₄[Fe(CN)₆] - žlutá krevní sůl

Hexakvanoželezitan draselný - K₃[Fe(CN)₆] - červená krevní sůl

Nejdůležitější železné rudy

magnetit (magnetovec) Fe₃O₄ - obsah železa 72 %

hematit (krevel) Fe₂O₃ - 70 % Fe

goethit FeO(OH) - 63 % Fe

pyrhotin FeS - 63 % Fe

limonit (hnědel) Fe₂O₃·H₂O - 52-62 % Fe

siderit (ocelek) FeCO₃ - 48 % Fe

pyrit (markasit) FeS₂ - 46 % Fe

Využití železa

Čisté železo nemá velký praktický význam. Technické železo (slitina železa s uhlíkem, fosforem, křemíkem a dalšími prvky) je nejdůležitějším konstrukčním materiálem a technickým kovem.

Oxid železnatý je obsažen v pigmentu. Tento oxid je schválený pro používání v kosmetice a někdy je také používán do tetovacích inkoustů.

Oxid železitý byl používán při výrobě audiokazet a magnetických pásků.

Fluorid železnatý FeF₂ a fluorid železitý FeF₃ se používají k přípravě keramických glazur.

Jodid železnatý FeI₂ je katalyzátorem řady organických reakcí.

Selenid železnatý FeSe se používá k výrobě polovodičů.

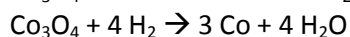
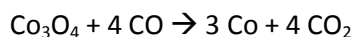
Kobalt

Kobalt je druhým prvkem triády železa. Je to namodralý, feromagnetický, špatně tavitelný a mechanicky velmi pevný kov.

Kobalt dosahuje oxidačních stavů II a III. Oxidační stav II je u kobaltu častější a stabilnější u nekomplexních sloučenin. Oxidačního stavu III dosahuje nejčastěji u komplexních sloučenin. V porovnání s elementárním železem je kobalt ušlechtilejší kov. Kobalt je stálý i na vzduchu. Kobalt se vyskytuje v přírodě ve dvou alotropických modifikacích označovaných α -Co a β -Co. První je stabilní za normální teploty a kobalt v ní zaujímá těsné uspořádání v hexagonální mřížce. Druhá modifikace je stabilní nad teplotou 417 °C a kobalt v ní zaujímá uspořádání atomů v plošně centrované kubické mřížce.

Výroba kobaltu

Výroba práškového kobaltu se provádí redukcí oxidem uhelnatým nebo vodíkem.

Sloučeniny kobaltu

S kyslíkem - oxidy (CoO , Co_2O_3)

- hydroxidy ($\text{Co}(\text{OH})_2$, $\text{Co}(\text{OH})_3$).

S halogeny - halogenidy (CoF_3 , CoF_2).

Sulfidy, karbidy a nitridy se odvozují od oxidačního stavu II.

Některé sloučeniny kobaltnaté Co^{2+}

Oxid kobaltnatý CoO je olivově zelený prášek, nerozpustný ve vodě, rozpustný v kyselinách na kobaltnaté soli.

Hydroxid kobaltnatý $\text{Co}(\text{OH})_2$ je v čerstvém stavu zprvu modrá sraženina, která se stáním zbarvuje do světle růžové barvy. Je nerozpustná ve vodě, rozpustná v kyselinách na kobaltnaté soli.

Sulfid kobaltnatý CoS je černý prášek, nerozpustný ve vodě, hydroxidech ani zředěných kyselinách, v koncentrovaných se rozpouští za vzniku sulfanu.

Chlorid kobaltnatý CoCl_2 je v bezvodém stavu bledě modrý prášek, je silně hygroskopický.

Síran kobaltnatý CoSO_4 se v podobě svého heptahydrátu označuje jako kobaltnatá skalice, má karmínově červenou barvu a je dobře rozpustný ve vodě.

Některé sloučeniny kobaltité Co^{3+}

Oxid kobaltitý Co_2O_3 je v bezvodém stavu hnědý prášek, nerozpustný ve vodě. Přípravuje se oxidací hydroxidu kobaltnatého, ale pouze ve své hydratované podobě.

Fluorid kobaltitý CoF_3 je v bezvodém stavu hnědý prášek, v hydratované podobě chromově zelený prášek, rozpustný ve vodě, ale vodou se rozkládá.

Síran kobaltitý $\text{Co}_2(\text{SO}_4)_3$ je modrá krystalická látka, která se ve vodě ihned rozkládá za vzniku kyslíku, v kyselině sírové se rozpouští bez rozkladu. Síran kobaltitý tvoří v roztoku se sírany alkalických kovů podvojně sírany – kamence.

Komplexní sloučeniny kobaltu

Kobalt s oxidačními stavy II a III se velmi ochotně stávají středovými atomy komplexních sloučenin. Nejčastější ligandy jsou CN^- , SCN^- , NH_3 , F^- , Cl^- , Br^- , I^- , NO_2 , H_2O , OH^- , $\text{C}_2\text{O}_4^{2-}$, CO_3^{2-} .

Využití kobaltu

Cena kobaltu je díky jeho poměrně nízkému výskytu i obtížnosti výroby dosti vysoká a v některých obdobích dosahuje burzovní cena kobaltu úrovně stříbra. Proto je především v metalurgii využíván pouze v případech, kdy se nedá nahradit některým levnějším kovem a do slitin je legován obvykle jen v relativně nízkém množství.

Kovový kobalt se využívá v metalurgii k legování oceli (zlepšuje řezivost, zvyšuje magnetičnost a v menší míře i pevnost oceli), některých slitin hliníku (vylepšuje pevnostní i plastické vlastnosti) a k výrobě feromagnetických slitin, práškový kobalt je součástí slinutých karbidů.

Sloučeniny kobaltu se používají při výrobě smaltů, barviv a ve sklářském a keramickém průmyslu, Uhličitan kobaltnatý CoCO_3 je nejsilnější keramické barvivo.

Dusičnan kobaltnatý $\text{Co}(\text{NO}_3)_2$ se používá jako červený pigment k barvení keramiky.

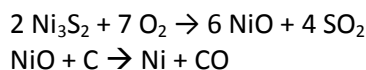
Radioaktivní izotop ^{60}Co ($T_{1/2} = 5,27$ roku) nalézá jako silný zdroj tvrdého gama záření uplatnění v medicíně i v řadě technických aplikací.

Nikl

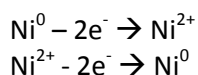
Nikl je stříbrobílý, lesklý, kujný a tažný kov s feromagnetickými vlastnostmi. Je velmi málo těkavý a obtížně se taví. V přírodě se nikl vyskytuje jako ryzí kov a v rudách, často doprovázený kobaltem. Vyskytuje se hlavně v oxidačním stavu II a to v jednoduchých i komplexních sloučeninách. Nikl je ušlechtilějším kovem než železo. Nikl na vlhkém vzduchu nekoroduje, což se využívá při ochraně kovů před korozí, tzv. poniklování. Nikl je rozpustný v kyselinách. Reaguje s některými nekovy.

Výroba niklu

Nejběžnějším způsobem výroby ze sulfidických niklových rud je Orfordův proces výroby niklu, který spočívá v tavení niklové rudy za přítomnosti síranu sodného a koksu. Nikl ze sulfidu přechází na oxid, který je následně redukován na surový kov:

Vzniklý nikl není čistý, proto se přečišťuje elektrolýzou.

Sloučeniny niklu

S kyslíkem - oxidy (NiO).
- hydroxidy (Ni(OH)₂).

Halogenidy, sulfidy a karbidy se odvozují od jeho oxidačního stavu II.

Nikl tvoří nikelnaté soli.

Nikl v oxidačním stupni II také tvoří některé komplexní sloučeniny a nejčastějšími ligandy jsou NH₃, CN⁻, H₂O, SCN⁻, F⁻, Cl⁻, Br⁻ a NO₂⁻.

Oxid nikelnatý NiO je zelený prášek, nerozpustný ve vodě a hydroxidech, ale snadno rozpustný v kyselinách na nikelnaté soli. V keramickém průmyslu se používá k barvení na šedo.

Hydroxid nikelnatý Ni(OH)₂ je zelená látka, nerozpustná ve vodě a hydroxidech, rozpustná v kyselinách a amoniakálních roztocích. Připravuje se srážením roztoků nikelnaté soli roztokem alkalického hydroxidu.

Sulfid nikelnatý NiS je černý prášek velmi nerozpustný ve vodě a hydroxidech, v čerstvém stavu rozpustný v kyselinách, po odstátí nerozpustný.

Chlorid nikelnatý NiCl₂ je v bezvodém stavu zlatožlutá krystalická látka, v hydratované podobě je to zelená krystalická látka, dobře rozpustná ve vodě a lihu.

Využití niklu

Přídavek niklu do oceli podstatně ovlivňuje její houževnatost a kujnost, ve slitinách hliníku zvyšuje jejich pevnost za vysokých teplot. Superelastická slitina niklu s titanem se pod názvem nitinol používá v medicíně pro výrobu stentů, sloužících ke zprůchodnění tělních trubic.

Slitina 89% Ni a 11% P patří mezi kovová skla (amorfní kovy) a používá se jako tvrdá pájka pro pájení v kosmické technice.

Sloučeniny niklu se používají jako pigmenty a katalyzátory.

Dusičnan nikelnatý $\text{Ni}(\text{NO}_3)_2$ se používá jako součást hnědých keramických glazur.

Uhličitán nikelnatý NiCO_3 slouží k přípravě lázní pro galvanické poniklování.

Chroman nikelnatý NiCrO_4 se používá jako žáruvzdorný ochranný nátěr.

Oxid nikelnatý NiO katalyzuje hydrogenační reakce.

Toxické účinky

Nikl a jeho sloučeniny patří mezi významné kožní alergen, řada jeho sloučenin je zařazena mezi karcinogeny kategorie 1. Mezi nejedovatější sloučeniny niklu patří $\text{Ni}(\text{CO})_4$. Akutní otrava niklem se projevuje zejména poškozením zažívacího traktu a centrální nervové soustavy. Chronická otrava niklem se projevuje především onemocněním pokožky - niklový svrab.

Použité zdroje

1. JANČÁŘ, Luděk. Periodická soustava prvků. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2013
2. GREENWOOD, N, František JURŠÍK a Alan EARNSHAW. Chemie prvků. 1. vyd. Praha: Informatorium, 1993
3. Periodická tabulka: Chemické prvky [online]. Dostupné z: <http://www.prvky.com/>
4. <https://cs.wikipedia.org/wiki/Železo>
<https://cs.wikipedia.org/wiki/Kobalt>
<https://cs.wikipedia.org/wiki/Nikl>
5. <https://is.muni.cz/el/1431/jaro2005/C2442/skripta/kapitola2201.html>
<https://is.muni.cz/el/1431/jaro2005/C2442/skripta/kapitola2202.html>
<https://is.muni.cz/el/1431/jaro2005/C2442/skripta/kapitola2203.html>